

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

وَصَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِهِ الطَّاهِرِينَ

فقه و چالشی شهرت

پژوهشی تحلیلی بر تنقیح مباحث علمای اصول
درباره اماره شهرت

تألیف: دکتر حسن جلالی

انشارات
دانشگاه امام صادق علیه السلام

عنوان: فقها و چالش شهرت: پژوهشی تحلیلی بر تنقیح مباحث علمای اصول درباره اماره شهرت

مؤلف: دکتر حسن جلالی

ناشر: دانشگاه امام صادق علیه السلام

صفحه آرا و ویراستار، طراح جلد: محمد روشنی

نمایه ساز و ناظر نسخه پردازی و چاپ: رضا دیبا

چاپ و صحافی: چاپ سپیدان

چاپ اول: ۱۳۹۹

قیمت: ۳۷۰/۰۰۰ ریال

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۸۲۱-۶

«این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است»

فروشگاه مرکزی: تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان فخررازی و خیابان دانشگاه، مجتمع پارسا، همکف، واحد ۳ و ۲

تلفن: ۶۶۹۷۳۲۱۲

فروشگاه کتاب صادق: تهران: بزرگراه شهید چمران، پل مدیریت، ضلع شمالی دانشگاه

صندوق پستی ۱۴۶۵۵-۱۵۹ • کد پستی: ۱۴۶۵۹۴۳۶۸۱ • تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲

فروشگاه اینترنتی: www.ketabesadiq.ir • pub@isu.ac.ir

سرشناسه: جلالی، حسن، ۱۳۵۳-

عنوان و نام پدیدآور: فقها و چالش شهرت: پژوهشی تحلیلی بر تنقیح مباحث علمای اصول درباره اماره شهرت /

مؤلف: حسن جلالی

مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع)، ۱۳۹۹

مشخصات ظاهری: ۲۷۷ص.

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۸۲۱-۶

موضوع: فتوا -- نقد و تفسیر

شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)

رده بندی کنگره: BP۱۶۷/۸

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۳۱

شماره کتابشناسی ملی: ۶۲۱۱۶۷۶

تمام حقوق محفوظ است، هیچ بخشی از این کتاب بدون اجازه مکتوب ناشر قابل تکثیر یا تولید مجدد به هیچ شکلی از جمله چاپ، فتوکپی، انتشار الکترونیکی، فیلم و صدا و انتقال در فضای مجازی نمی باشد.
این اثر تحت پوشش قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان ایران قرار دارد.

فهرست تفصیلی

۱۵	سخن ناشر
۱۷	مقدمه
۲۱	فصل اول: مفهوم و پیشینه شهرت
۴۹	فصل دوم: بررسی حجیت شهرت فتوایی
۱۲۷	فصل سوم: ترجیح اخبار به شهرت
۱۷۹	فصل چهارم: انجبار و وهن
۲۲۳	فصل پنجم: تعارض مشهورات
۲۴۳	دستاوردها
۲۴۹	کتابنامه
۲۶۷	نمایه

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۵
مقدمه.....	۱۷
فصل اول: مفهوم و پیشینه شهرت.....	۲۱
مقدمه.....	۲۱
۱. مفهوم و پیشینه شهرت.....	۲۱
۱-۱. حجت و اماره و شهرت.....	۲۱
۱-۱-۱. حجت.....	۲۱
۱-۱-۲. اماره.....	۲۳
۱-۱-۳. شهرت.....	۲۳
الف. شهرت در لغت.....	۲۳
ب. شهرت در اصطلاح علمای اصول.....	۲۴
۱-۱-۴. انواع شهرت.....	۲۶
الف. انواع شهرت در روایت.....	۲۶
ب. انواع شهرت در فتوا.....	۲۷
اول. شهرت قدمائی و شهرت متأخر.....	۲۷
دوم. شهرت محصل و منقول.....	۳۲
سوم. شهرت مرکب و بسیط.....	۳۳
۱-۱-۵. شهرت و اجماع.....	۳۳
الف. فرق اجماع و شهرت.....	۳۳
ب. وجه تشابه اجماع و شهرت.....	۳۴
ج. فرق شهرت و شیاع.....	۳۶

۳۶	۱-۱-۶. تعادل و ترجیح
۳۷	۱-۲. شاذ در لغت و اصطلاح
۴۰	۱-۳. تاریخچه شهرت
۴۱	۱-۳-۱. کاربرد لفظ شهرت در نزد اهل سنت
۴۳	۱-۳-۲. کاربرد شهرت در نزد فقهای شیعه
۴۸	دستاورد فصل
۴۹	فصل دوم: بررسی حجیت شهرت فتوایی
۴۹	مقدمه
۴۹	۱-۲. ادله حجیت شهرت فتوایی
۵۱	۱-۱-۲. وقوع تعبد به ظن
۵۲	الف. ادله مخالفان تعبد به ظن مشکوک
۵۳	ب. نقد و بررسی ادله فوق
۵۳	ج. مناقشه امام خمینی (ره) با شیخ انصاری
۵۴	د. دلیل آخوند بر عدم حجیت ظن مشکوک
۵۵	۱-۲-۲. حجیت شهرت فتوایی مجرده
۵۷	الف. ادله موافقان حجیت شهرت فتوایی
۵۷	۱-۲-۳. روایت مقبوله
۵۹	الف. نقد و بررسی سند روایت
۶۰	اول. پاسخ به اشکال در سند مقبوله
۶۲	ب. دلالت مقبوله و حجیت شهرت فتوایی
۶۲	اول. الغای خصوصیت
۶۴	دوم: عبارت «المجمع علیه»
۷۰	سوم. عموم تعلیل مقبوله
۷۳	۱-۲-۴. مرفوعه زاراه
۷۴	الف. نقد و بررسی سند مرفوعه
۷۴	اول. جعل مرفوعه زاراه
۷۵	دوم. انجبار سند مرفوعه
۷۶	ب. دلالت مرفوعه و حجیت شهرت فتوایی
۷۶	اول. الغای خصوصیت و عمومیت موصول

فهرست مطالب ♦ ۹

۷۷	چالش تخصیص روایات به مورد
۷۹	سوم. اناطه حکم به شهرت
۸۶	۵-۱-۲. قیاس اولویت
۸۸	۶-۱-۲. آیه نبأ
۹۰	۷-۱-۲. سیره عقلاء
۹۲	۸-۱-۲. مرسله کلینی
۹۲	۹-۱-۲. کاشفیت شهرت از دلیل معتبر
۹۵	۱۰-۱-۲. روایت سلمه بن محرز
۹۶	۱۱-۱-۲. عدالت قدما و حجیت خیر آنان
۹۷	۱۲-۱-۲. آیات کتاب
۹۸	الف. وجه دلالت آیه سؤال
۹۸	ب. وجه دلالت آیات «اذن» و «مشاقه»
۹۹	۲-۲. تلازم حجیت شهرت با عدم حجیت آن
۱۰۰	۱-۲-۲. قیام ظن بر عدم حجیت ظن
۱۰۰	الف. نظر شیخ انصاری
۱۰۰	ب. نظر سید محسن حکیم
۱۰۱	ج. نظر آخوند خراسانی
۱۰۳	۳-۲. مباحث الحاقی شهرت فتوایی
۱۰۳	۱-۳-۲. شهرت سکوتی
۱۰۴	۲-۳-۲. شهرت بسیط و شهرت مرکب
۱۰۴	۳-۳-۲. حجیت شهرت فتوایی منقول
۱۰۵	الف. وجه قول به تفصیل
۱۰۶	۴-۳-۲. ثمره‌های حجیت شهرت فتوایی
۱۱۰	۴-۲. نمونه‌هایی فقهی و روایی مشهور و شاذ
۱۱۰	۱-۴-۲. نمونه‌های فقهی شهرت فتوایی
۱۱۹	۲-۴-۲. فتاوی شاذ فقهی
۱۲۱	۳-۴-۲. روایات فقهی صحیح مشهور به شهرت فتوایی
۱۲۶	دستاورد فصل

۱۲۷	فصل سوم: ترجیح اخبار به شهرت
۱۲۷	مقدمه
۱۲۷	۱-۳. تعارض و تعادل اخبار
۱۲۷	۱-۳-۱. مفهوم‌یابی
۱۲۸	الف. تعادل
۱۲۸	ب. ترجیح
۱۲۹	ج. تعارض
۱۲۹	اول. تعارض در اصطلاح
۱۳۰	دوم. عدول صاحب کفایه از تعریف مشهور
۱۳۱	سوم. شرایط وقوع تعارض
۱۳۲	چهارم. انواع تنافی بین دو مدلول
۱۳۲	پنجم. صور تعارض و احکام آن
۱۳۲	ششم. اصل و قاعده اولیه در تعارض
۱۳۴	هفتم. قاعده ثانوی در تعادل روایات
۱۳۶	هشتم. وجوب یا استحباب ترجیح
۱۳۶	د. ادله قول به وجوب ترجیح
۱۳۶	اول. اجماع
۱۳۷	دوم. روایات
۱۳۸	سوم. دفع اشکال
۱۳۹	۲-۳. ترجیح به شهرت
۱۳۹	۱-۲-۳. ترجیح به شهرت روایی
۱۴۰	الف. ادله ترجیح به شهرت روایی
۱۴۰	اول. مقبوله
۱۴۳	دوم. مرفوعه
۱۴۴	سوم. قوت ظن حاصل از شهرت روایی
۱۴۶	چهارم. وثوق و اطمینان حاصل از شهرت روایی
۱۴۶	۲-۲-۳. ترجیح به شهرت فتوایی مجرّده
۱۴۷	الف. سرّ اختلاف اقوال در مسئله
۱۴۷	اول. ادله قول مشهور

فهرست مطالب ♦ ۱۱

دوم. نقد ادله.....	۱۴۸
ب. ادله قول به اطلاق ترجیح به شهرت فتوایی.....	۱۴۹
اول. نقد ادله.....	۱۵۰
ج. مستند ترجیح به شهرت قدمائی.....	۱۵۰
د. تمییز حجت از غیر حجت.....	۱۵۱
هـ. نظر محقق خوئی.....	۱۵۲
۳-۲-۳. ترجیح به شهرت عملی.....	۱۵۴
الف. اقوال در مسئله.....	۱۵۴
اول. ادله قول به ترجیح.....	۱۵۴
دوم. استدلال دسته اول.....	۱۵۵
سوم. استدلال دسته دوم.....	۱۵۵
چهارم. تمییز حجت از غیر حجت.....	۱۵۷
۳-۳. مرتبه شهرت در میان مرجحات.....	۱۵۹
۱-۳-۳. مرجحات منصوص.....	۱۵۹
۲-۳-۳. مرتبه ترجیح به شهرت.....	۱۶۰
الف. مقتضای دلالت مرفوعه و مقبوله.....	۱۶۲
ب. مقتضای قاعده بنا بر تعدی از مرجحات منصوص.....	۱۶۴
اول. پاسخ نائینی به استدلال آقا وحید.....	۱۶۵
دوم. خوئی و تقدیم مرجح مضمونی.....	۱۶۶
۴-۳. مباحث الحاقی.....	۱۶۷
۱-۴-۳. نوع مرجحیت شهرت فتوایی.....	۱۶۷
۲-۴-۳. شیوه احراز احادیث مشهور.....	۱۶۸
۳-۴-۳. گستره ترجیح به شهرت.....	۱۶۹
۴-۴-۳. اطلاق ترجیح به شهرت.....	۱۶۹
۵-۴-۳. شهرت قیاسی.....	۱۶۹
۵-۳. نمونه‌های فقهی و روایی ترجیح به شهرت.....	۱۷۰
۱-۵-۳. نمونه‌های فقهی ترجیح به شهرت روایی.....	۱۷۰
۲-۵-۳. نمونه روایات مشهور به شهرت روایی.....	۱۷۲
۳-۵-۳. نمونه روایات مشهور به شهرت روایی و فتوایی.....	۱۷۴

۱۷۵	نمونه روایات فقهی شاذّ ۴-۵-۳
۱۷۷	دستاورد فصل
۱۷۹	فصل چهارم: انجبار و وهن
۱۷۹	مقدمه
۱۷۹	۱-۴. انجبار و وهن به شهرت
۱۷۹	۱-۱-۴. مفهوم انجبار
۱۸۰	۲-۱-۴. مفهوم وهن
۱۸۰	الف. خبر ضعیف
۱۸۰	ب. انواع خبر ضعیف
۱۸۲	۳-۱-۴. جبر و وهن به واسطه ظن
۱۸۳	الف. دلیل قول به جابریّت
۱۸۴	۲-۴. جبر ضعیف سند به شهرت عملی
۱۸۴	۱-۲-۴. ادله قول به جبر سند به شهرت عملی
۱۸۵	الف. مطلق وثوق نوعی
۱۸۵	ب. آیه نبأ (حجرات: ۶)
۱۸۵	ج. بنای عقلاء
۱۸۶	د. تعبد قدامه به اخبار و عدم کار برد استحسانات و عقلیات
۱۸۶	هـ. اصالت حجیت ظن
۱۸۶	و. معرفت اصحاب به اصالت روایت
۱۸۶	۲-۲-۴. ادله مخالفان جبر
۱۹۰	۳-۴. جبر ضعیف سند به شهرت فتوایی مجرده
۱۹۱	۱-۳-۴. آخوند و جابریّت شهرت فتوایی
۱۹۲	۲-۳-۴. ادله مخالفان جبر به شهرت فتوایی
۱۹۳	۴-۴. اعراض مشهور و وهن سند
۱۹۴	۱-۴-۴. ادله قول به وهن
۱۹۵	۲-۴-۴. ادله منکرین وهن
۱۹۷	۵-۴. جبر دلالت خبر به شهرت
۱۹۷	۱-۵-۴. دلیل منکرین جبر دلالت
۱۹۸	۲-۵-۴. ادله قول به جبر دلالت

۱۹۸	نقد و بررسی نظر شیخ و آخوند	۳-۵-۴
۱۹۹	اعراض مشهور و وهن دلالت	۶-۴
۲۰۰	ادله منکرین وهن	۱-۶-۴
۲۰۱	مستند قول به وهن	۲-۶-۴
۲۰۲	الف. فرق کاشفیت از خلل در سند و خلل در دلالت	۲۰۲
۲۰۳	۷-۴. جبر دلالت خبر به فهم اصحاب	۲۰۳
۲۰۳	۱-۷-۴. فهم مشهور و جبر دلالت	۲۰۳
۲۰۳	الف. فهم اصحاب	۲۰۳
۲۰۴	ب. فرق عمل و فهم اصحاب	۲۰۴
۲۰۴	۸-۴. مباحث الحاقی	۲۰۴
۲۰۴	۱-۸-۴. نمونه‌های فقهی جبر روایت	۲۰۴
۲۰۴	۲-۸-۴. نمونه فقهی وهن روایت	۲۰۴
۲۰۵	۳-۸-۴. ظن و وهن روایت	۲۰۵
۲۰۵	۴-۸-۴. خویی و جابریت شهرت	۲۰۵
۲۰۶	۵-۸-۴. نسبت منطقی اقسام شهرت	۲۰۶
۲۰۷	۹-۴. نمونه‌های جبر و وهن	۲۰۷
۲۰۷	۱-۹-۴. نمونه‌های فقهی انجبار به شهرت عملی	۲۰۷
۲۱۱	۲-۹-۴. روایات فقهی منجبر به شهرت فتوایی	۲۱۱
۲۱۶	۳-۹-۴. نمونه‌های فقهی وهن خبر	۲۱۶
۲۱۷	۴-۹-۴. روایات فقهی موهن به اعراض مشهور	۲۱۷
۲۲۱	دستاورد فصل	۲۲۱
۲۲۳	فصل پنجم: تعارض مشهورات	۲۲۳
۲۲۳	مقدمه	۲۲۳
۲۲۳	۱-۵. شهرت قدمائی و شهرت متأخرین	۲۲۳
۲۲۴	۱-۱-۵. طبقات اصحاب	۲۲۴
۲۲۴	الف. تفاوت فقه طبقات دوم و سوم	۲۲۴
۲۲۵	ب. وجه افتراق طبقات درون طبقه دوم	۲۲۵
۲۲۵	۲-۵. شبهه تقلید	۲۲۵
۲۲۶	الف. نقد و بررسی شبهه تقلید	۲۲۶

۲۲۸	۳-۵. تعارض شهرت قدمائی و متأخر
۲۲۹	۱-۳-۵. اقوال مسئله
۲۲۹	الف. قوت ظن
۲۳۰	ب. تفصیل بین عقلیات و نقلیات
۲۳۰	ج. تقدیم شهرت قدمائی مطلقاً
۲۳۲	۴-۵. مباحث الحاقی
۲۳۳	۵-۵. نمونه‌های تعارض شهرت قدمائی و متأخر
۲۳۵	۶-۵. اشهر و مشهور
۲۳۵	۱-۶-۵. مفهوم اشهر و مشهور
۲۳۷	۲-۶-۵. ترجیح اشهر یا مشهور
۲۳۸	۳-۶-۵. ترقی در احکام فقهی
۲۴۰	۴-۶-۵. روایات فقهی اشهر در فتوا
۲۴۲	دستاورد فصل
۲۴۳	دستاوردها
۲۴۹	کتابنامه
۲۶۷	نمایه

سخن ناشر

رسالت و مأموریت دانشگاه امام صادق (علیه السلام) «تولید علوم انسانی اسلامی» و «تربیت نیروی درجه یک برای نظام» (که در راهبردهای ابلاغی مقام معظم رهبری مدظله تعیین شده) است. اثرپذیری علوم انسانی از مبانی معرفتی و نقش معارف اسلامی در تحول علوم انسانی، دانشگاه را بر آن داشت که به طراحی نو و بازمهندسی نظام آموزشی و پژوهشی جهت پاسخگویی به نیازهای نوظهور انقلاب، نظام اسلامی، و تربیت اسلامی به عنوان یک اصل محوری برای تحقق مأموریت خویش پردازد و بر این باور است که علم توأم با تزکیه نفس می‌تواند هویت جامعه را متأثر در مسیر تعالی و رشد قرار دهد.

از این حیث «تربیت» را می‌توان مقوله‌ای محوری یاد نمود که وظایف و کارویژه‌های دانشگاه، در چارچوب آن معنا می‌یابد؛ زیرا که «علم» بدون «تزکیه» بیش از آنکه ابزاری در مسیر تعالی و اصلاح امور جامعه باشد، عاملی مشکل‌ساز خواهد بود که سازمان و هویت جامعه را متأثر و دگرگون می‌سازد.

از سوی دیگر «سیاست‌ها» تابع اصول و مبادی علمی هستند و نمی‌توان منکر این تجربه تاریخی شد که استواری و کارآمدی سیاست‌ها در گرو انجام پژوهش‌های علمی و بهره‌مندی از نتایج آن‌هاست. از این منظر پیشگامان عرصه علم و پژوهش، راهبران اصلی جریان‌های فکری و اجرایی به حساب می‌آیند و نمی‌توان آینده درخشانی را بدون توانایی‌های علمی - پژوهشی رقم زد و سخن از «مرجعیت علمی» در واقع پاسخ‌گویی به این نیاز بنیادین است.

دانشگاه امام صادق (علیه السلام) در واقع یک الگوی عملی برای تحقق ایده دانشگاه اسلامی در شرایط جهان معاصر است. الگویی که هم‌اکنون ثمرات نیکوی آن در فضای ملی و بین‌المللی قابل مشاهده است. طبعاً آنچه حاصل آمده محصول نیت خالصانه و جهاد علمی مستمر مجموعه بنیان‌گذاران و دانش‌آموختگان این نهاد است که امید می‌رود با اتکاء به تأییدات الهی و تلاش همه‌جانبه اساتید، دانشجویان و مدیران دانشگاه، بتواند به مرجعی تمام‌عیار در گستره جهانی تبدیل گردد.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام) با توجه به شرایط، امکانات و نیازمندی جامعه در مقطع کنونی با طرحی جامع نسبت به معرفی دستاوردهای پژوهشی دانشگاه، ارزیابی سازمانی - کارکردی آن‌ها و بالاخره تحلیل شرایط آتی اقدام نموده که نتایج این پژوهش‌ها در قالب کتاب، گزارش، نشریات علمی و... تقدیم علاقه‌مندان می‌گردد. هدف از این اقدام - ضمن قدردانی از تلاش خالصانه تمام کسانی که با آرمان و اندیشه‌ای بزرگ و ادعایی اندک در این راه گام نهادند - درک کاستی‌ها و اصلاح آنها است تا از این طریق زمینه پرورش نسل جوان و علاقه‌مند به طی این طریق نیز فراهم گردد؛ هدفی بزرگ که در نهایت مرجعیت **مکتب علمی امام صادق (علیه السلام)** را در گستره بین‌المللی به همراه خواهد داشت. (ان‌شاء‌الله)

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

کتاب حاضر، پژوهشی است پیرامون یکی از امارات ظنی یعنی شهرت، که اعتبار و حجیت آن همواره مورد اختلاف علمای اعلام بوده است؛ جالب توجه اینکه این اماره هرگز به صورت یک مبحث اصولی محض و مستقل در سطح تحقیقات و پژوهش‌های آکادمیک و حوزوی مورد بررسی قرار نگرفته است. بر این اساس تلاش مؤلف بر این بوده است که پژوهش حاضر و مباحث مطرح را به نحوی مطرح و مورد کنکاش قرار دهد که برای هر دو قشر حوزوی و دانشگاهی روان و قابل فهم گردد. شهرت در این اثر بر حسب مباحث مختلف حجیت و ترجیح و انجبار و وهن به اقسام متعددی تقسیم می‌شود که در هر مبحث قسم یا اقسام خاصی از آن مورد کنکاش قرار می‌گیرد و در واقع نه تنها به لحاظ حجیت که از حیث ترجیح و جابریت شهرت، نیز میان علماء اشکالات و اختلافات زیادی روی داده است، تا جایی که بعضی از علماء هیچ‌یک از مزایای مذکور را برای شهرت قائل نشده‌اند و برعکس بعضی از علمای اصول آن را به عنوان یک دلیل معتبر در کلیه مباحث تلقی نموده‌اند، و هم موافقان و هم مخالفان برای اثبات مدعای خویش سخنان شدیداللحنی نسبت به طرف مقابل خود ابراز نموده‌اند. در مورد اهمیت شهرت در فقه و استنباط احکام شرعی فرعی همین بس است که بدانیم کمتر دیده شده است که مخالفان شهرت، در فتاوی خود از مشهورات فقهی تخطی نمایند.

هدف ما در این پژوهش این است که نقطه نظرها و اقوال علمای اصول فقه شیعه را در مورد حجیت شهرت به عنوان یک اماره ظنی گردآوری نموده و ادله مختلف آنان که

در مورد انواع شهرت که روایی و فتوایی و استنادی است را از نظر ترجیح و جبر ضعف سند و دلالت یا وهن قوت سند و دلالت اخبار را به نحو واقعی و کامل بیان نماییم و با توجه به منطقی‌ترین و قوی‌ترین استدلال، آراء مختار در هر مسئله را تبیین نموده و نیز وجه تمایز شهرت قدمانی نسبت به شهرت متأخرین و اختلاف یا اتحاد مفهومی و مصداقی دو واژه «اشهر و مشهور» را که بسیار در اقوال علمای اصول و فقه کاربرد دارد، در بوته کاوش و تحلیل قرار دهیم.

در واقع شهرت در فقه تشیع از چنان اهمیت و اعتباری برخوردار است که بنا به نقل شیخ جعفر سبحانی از محقق بروجردی حدود ۴۰۰ مسئله فقهی مورد قبول اصحاب اعم از قدماء و متأخرین در فقه امامیه وجود دارد که تنها مستند آن شهرت فتوایی است، به گونه‌ای که اگر شهرت را از شمار ادله شرعی حذف کنیم، مسائل مزبور به صورت فتاوی عاری از هرگونه دلیل درمی‌آید (السبحانی التبریزی، بی تا، ج ۲: ۲۷۳).

البته همین محقق در مقدمه جلد دوم کتاب المذهب ابن براج این رقم منتسب به محقق بروجردی را به نود مسئله فقهی تنزل داده و احتمال داده که غالب این مسائل مشهور بدون دلیل در باب ارث و میراث یافت می‌شوند.^۱

از این بالاتر، از شهید مصطفی خمینی (ره) عبارت دهشت‌آوری نقل شده است که بر اساس آن معتقد است که مخالفت مرجع تقلید با مشهور موجب وهن جواز تقلید از او می‌شود.

منابعی که در امر تحقیق مورد استفاده قرار گرفته است:

۱. منابع اصولی: مراد از منابع اصولی، کتب اصول فقه است، همچون فوائد الاصول و قوانین الاصول و مصباح الاصول و نهاية الافکار، شایان ذکر است که در این بخش از منابع سعی شده است که تحقیق بر مبنا و با محوریت نظرات و استدلال‌های پنج تن از فقهای متأخر و معاصر یعنی شیخ انصاری و میرزای نائینی و

۱. «كان سيدنا آية الله البروجردي أعلى الله مقامه يقيم وزنا كبيرا للشهرة الفتوائية و يرى مخالفتها امرا خاطئا غير جائز و كان يقول ان في الفقه الإمامي فتاوى مسلمة تلقاها الأصحاب قديما و حديثا بالقبول ينوف عددها على تسعين مسألة ليس لها دليل إلا الشهرة الفتوائية بحيث لو حذفنا الشهرة عن عداد الأدلة لأصبحت تلك المسائل فتاوى فارغة مجردة عن الدليل. ومن المؤسف جدا انه رضوان الله عليه لم يعين موارد هذه الفتاوى و لم يسمها غير ان المظنون ان قسما وافرا منها يرجع الى باب الموارث و الفرائض ففي ذلك الباب فتاوى ليس لها دليل إلا الشهرة» (طرابلسی، ۱۴۰۶ق، ج ۲: ۹).

امام خمینی و محقق خوبی و آخوند خراسانی، متمرکز شود چرا که اولاً: اقوال این فقها متضارب و متفاوت است، ثانیاً: با آشنایی با نظرات ایشان کم و بیش راز اقوال و اختلاف علمای متأخر یا متقدم هم خود به خود هویدا می‌گردد.

۲. منابع فقهی: مهم‌ترین آثار فقهی که در این راستا به آن‌ها مراجعه شده است عبارتند از: مجمع الفائدة و البرهان، الروضه البهیة، ریاض المسائل و مفتاح الکرامه می‌باشد.

در واقع اگرچه درباره موضوع این پژوهش بحث‌های گسترده با فرمول‌های پیچیده تحقیق در کتاب‌های اصولی وجود دارد، ولی سعی ما بر این است که خلاصه‌وار و به زبان فارسی روان آن‌ها را مورد بررسی قرار دهیم. و نکته دیگر آن است که کتب اصولی مزبور تنها به کبرای مباحث حجیت و ترجیح و جبر و وهن سند پرداخته‌اند ولی در این پژوهش در نظر داریم که علاوه بر مباحث اصولی بخشی از فتاوی مشهور و احادیث مشهور و منجبر و امثال آن را معرفی نماییم تا اثر از صورت یک تحقیق اصولی محض درآید و صبغه فقهی - اصولی به خود گیرد.

فصل بندی کتاب

اثر حاضر در بردارنده پنج فصل می‌باشد که هر فصل از چند مبحث تشکیل می‌شود که به شرح ذیل است:

فصل اول: کلیات، که مربوط به بررسی مفهومی کلید واژه‌ها و انواع شهرت و سیر تطوّر تاریخی شهرت است.

فصل دوم: در برگیرنده مباحث حجیت شهرت فتوایی و مباحث الحاقی متفرع بر شهرت فتوایی و نمونه‌های فقهی آن.

فصل سوم: مباحث ترجیح به شهرت روایی و شهرت فتوایی و شهرت عملی به علاوه مرتبه شهرت در بین مرجحات و مثال‌های فقهی و روایی ترجیح را در بر دارد.

فصل چهارم: در برگیرنده مباحث جبر و وهن در اثر شهرت و مثال‌های فقهی و روایی آن.

فصل پنجم: مربوط به مباحث شهرت قدمائی و شهرت متأخرین به علاوه مبحث «اشهر» و «مشهور».

فصل اول:

مفهوم و پیشینه شهرت

مقدمه

در این فصل که خود به دو مبحث تقسیم می‌شود، سعی ما بر این است که اولاً: واژه‌های کلیدی پژوهش را مورد بررسی لغوی و مفهومی قرار دهیم و ثانیاً: تاریخچه شهرت و کاربرد آن در میان علمای اهل سنت و امامیه را تبیین نماییم.

۱. مفهوم و پیشینه شهرت

جهت پرداختن به تحقیق پیرامون هر موضوعی به عنوان پیش‌درآمد بحث لازم است که محقق و پژوهشگر با اصطلاحات و مفاهیمی که ارتباط تنگاتنگ دارد آشنایی کامل داشته باشد تا بتواند هر چه بهتر بر مباحث آن موضوع تسلط یابد. به همین خاطر در اول مبحث این فصل واژه‌های کلیدی را مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱-۱. حجت و اماره و شهرت

نظر به اینکه موضوع اصلی این نوشتار پیرامون حجیت شهرت می‌باشد و از طرفی هم شهرت به عنوان یک اماره ظنی مطرح می‌باشد، لذا بجاست که نخست معنای لغوی و اصطلاحی حجیت و اماره را تبیین نماییم تا مراد ما از حجیت شهرت بهتر روشن گردد.

۱-۱-۱. حجیت

کلمه حجیت در لغت عرب به‌طور کلی به چهار معنی آمده است:

۱- دلیل ۲- برهان (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۲۲۸)؛ (الزیات، بی تا، ج ۱: ۱۵۷)؛ ۳- مسکوکاتی که وسیله خرید و فروش است (الزیات، بی تا، ج ۱: ۱۵۷)؛ ۴- هر چیزی که صلاحیت دارد در مقام خصومت به استناد آن علیه دیگری احتجاج شود و سبب غلبه و پیروزی بر خصم گردد خواه با اسکات و ابطال قول خصم باشد و یا او را مجبور کند که صاحب حجت را معذور بدارد. و لذا می گویند. «فَحَجَّ آدَمُ مُوسَى» یعنی آدم (علیه السلام) به واسطه حجت بر موسی (علیه السلام) غلبه نمود (الزیات، بی تا، ج ۱: ۱۵۷)، (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۲: ۲۲۸). اما در اصطلاح می توان برای حجت سه معنا یافت: ۱- اصطلاح منطقی، ۲- اصطلاح محدثین ۳- اصطلاح اصولی.

حجت در اصطلاح منطقی «به مجموعه قضایای معلوم و مرتبط به هم اطلاق می شود که جهت رسیدن به یک مطلوب و کسب معلومات تازه تر، با کیفیت و چینش خاصی کنار هم گذارده می شود، خواه در قالب قیاس باشد یا استقراء» (مظفر، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۱۸؛ النائینی الغروی، بی تا، ج ۳: ۷).

حجت در اصطلاح اهل حدیث، بنا به تعریفی که در بعضی مذاهب مخالفین ارائه شده است، حجت به شخصی اطلاق می شود که بر سیصد هزار حدیث به لحاظ متن و سند و احوال راویان آن به لحاظ جرح و تعدیل و تاریخ زندگانی آن ها وقوف و احاطه کامل داشته باشد (الزیات، بی تا، ج ۱: ۱۵۷). البته در این خصوص در صدد بیان صحت و سقم این تعریف نیستیم و صرفاً جهت معرفی تعاریف متنوع از واژه «حجت» در علوم و فنون مختلف آن را آورده ایم.

حجت در اصطلاح اصول چنین تعریف شده است: «كُلُّ أَمَارَةٍ لَابِدًا أَنْ تَقُودَنَا إِلَى الْعِلْمِ، بِإِرَادَةِ مُؤَدَّاهَا لِلشَّارِعِ الْأَقْدَسِ» یعنی هر اماره ای که به ناگزیر موجب حصول علم ما به مراد بودن مؤدای آن از سوی شارع گردد (فضل الله، ۱۳۹۹ق: ۱۷). و بنا به تعریف مظفر: «كُلُّ شَيْءٍ يُثَبِّتُ مَتَعَلِّقَهُ وَلَا يَبْلُغُ دَرَجَةَ الْقَطْعِ» (مظفر، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۱۸)، (النائینی الغروی، بی تا، ج ۳: ۷)؛ که این تعریف دو قید دارد. ۱) اثبات متعلق ۲) نرسیدن به درجه قطع. قید نخست دلالت می کند بر اینکه حکم واقعی خداوند در حق مکلف همین مؤدای اماره است و با این قید، اصول عملیه خارج می شود چون کاشفیت ندارند بلکه عذرآور هستند. حال این اثبات گاهی یقینی است که همان قطع است و نیاز به جعل ندارد و گاهی ظنی است که شارع آن را طریق به سوی واقع قرار

داده است مثل خبر واحد، که ۸۰ درصد واقع را نشان می‌دهد و احتمال خلاف در آن می‌رود. لذا نیاز به جعل جاعل و پشتوانه قاطع دارد. و با این قید، قطع خارج می‌شود. پس ملاحظه می‌شود که نسبت بین معنای اصولی و لغوی حجت عموم و خصوص مطلق است و معنای اصطلاحی اخص از معنای لغوی است. زیرا در مفهوم شرعی، هدف شارع از حجت، این است که به مکلف، وثوق و اطمینان کامل نسبت به حصول سبب نجات از عذاب وی، بدهد. خواه حجت افاده علم به واقع بکنند یا نکنند (فضل‌الله، ۱۳۹۹ق: ۱۷).

حال که معانی مختلف حجت را بررسی نمودیم، مراد ما از حجیت شهرت روشن شد و آن اینکه بحث ما اختصاص به حجیت به معنای اصولی آن دارد.

۱-۱-۲. اماره

واژه اماره در لغت به معنای علامت و نشانه آمده است و خلاصه هر چیزی که انسان را به سوی یک مطلب هدایت نماید (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴: ۳۲)، (ابن زکریا، ۱۴۰۴ق، ج ۲: ۱۰۳)، (الزیات، بی تا، ج ۱: ۲۶).

اما در اصطلاح، اماره مترادف با حجت و دلیل و طریق است و نیز دلیل و طریق، و مراد از آن امور ظنی‌ای است که به نحو گمان کاشف از واقع‌اند، البته در اصول فقه از باب تسمیه خاص به اسم عام، اماره را حجت می‌نامند. یعنی حجت یک معنای لغوی عام دارد که هم یقین و هم گمان را شامل می‌شود اما اماره تنها بر امور ظنی اطلاق می‌شود (محمدی، ۱۳۷۸، ج ۳: ۱۷).

۱-۱-۳. شهرت

برای دستیابی به معنا و مفهوم درست و کامل از شهرت لازم است معنای لغوی و اصطلاحی آن مشخص شود لذا ابتدا معنای لغوی و سپس معنای اصطلاحی شهرت را مورد کنکاش قرار می‌دهیم:

الف. شهرت در لغت

بنا به گفته ابن منظور افریقی در «لسان‌العرب» شهرت عبارتست از ظهور و آشکار شدن یک شیء در حالت مورد تنفر به گونه‌ای که زبانزد مردم شود. و لذا در حدیث نبوی آمده است که «مَنْ لَبَسَ ثَوْبَ الشُّهْرَةِ أَلْبَسَهُ اللَّهُ ثَوْبَ الْمَدْلَةِ» هر کس لباسی که

موجب زیانزد او در جامعه شود را به تن کن خداوند لباس ذلت و خواری را به تن او کند. و جوهری که خود از اهل لغت می‌باشد در این باره گفته است که شهرت، وضوح و آشکاری یک چیز را گویند و همین معنا نیز در دو کتاب «معجم مقاییس اللغة» (ابن زکریا، ۱۴۰۴ق، ج ۳: ۲۲۲) و «المنجد» آمده است. جوهری برای اثبات این معنی به یک بیت شعر استناد کرده است که ذیلاً می‌آید:

أَجِبُّ هُبُوطَ الْوَادِيَيْنِ، وَإِنِّي لَمُشْتَهَرٌ بِالْوَادِيَيْنِ غَرِيبٌ

علاوه بر دو معنای فوق، ابن منظور معنای دیگری را هم از ابن‌العرابی نقل نموده است و آن اینکه شهرت به معنای رسوایی است و لذا «باهلی» که از شعراء عرب می‌باشد این بیت را سروده است: (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴: ۴۳۱)

أَفِينَا تَسْوَمُ الشَّاهِرِيَّةَ بَعْدَمَا بَدَا لَكَ، مِنْ شَهْرِ الْمُلَيْسَاءِ، كَوَكِبٌ؟

نیز گفته می‌شود «رجل مشهور و شهیر» یعنی معروف و مورد شناخت همگان، در لسان‌العرب از «ثعلب» نقل شده است که جمله منتسب به خلیفه دوم را که گفته است: «إِذَا قَدِمْتُمْ عَلَيْنَا شَهْرَنَا أَحْسَنَكُمْ إِسْمًا فَإِذَا رَأَيْنَاكُمْ شَهْرَنَا أَحْسَنَكُمْ وَجْهًا، فَإِذَا بَلَّوْنَاكُمْ كَانَ الْإِخْتِيَارُ» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴: ۴۳۱)؛ بر همین معنا حمل کرده است.

ب. شهرت در اصطلاح علمای اصول

شایان ذکر است که شهرت در اصطلاح یک معنی ندارد بلکه ابتدا آن را به سه قسم تقسیم می‌کنند و آنگاه برای هر کدام تعریفی ارائه می‌کنند. مشهور آن است که اصولیین برای شهرت سه قسم قائل هستند که عبارتند از: شهرت روایی، شهرت عملی یا استنادی، شهرت فتوایی.

شهرت روایی: شهرت روایی آن است که نقل یک روایت و خبر از جانب چند راوی آن قدر شایع شود به گونه‌ای که به حدّ تواتر نرسد. و لذا محمدتقی حکیم (الحکیم، بی‌تا: ۲۲۰) می‌نویسد: شهرت روایی عبارتست از انتشار روایت و متداول شدن آن بین راویان به طور فراگیر، لکن بدون آنکه به حدّ تواتر برسد. به عنوان نمونه روایت ذیل را در نظر می‌گیریم:

- محمد بن مسلم و ابوبصیر و فضیل از امام باقر و امام صادق (علیهما السلام) روایت

کرده‌اند که زکات طلا این است که در هر چهل مثقال آن، یک مثقال باید به عنوان زکات داده شود و در کمتر از چهل مثقال، زکات نیست (الطوسی (د)، ۱۳۹۰، ج ۴: کتاب الزکاة، حدیث ۱۷).

در واقع این یک نمونه از خیل عظیم روایات مشهور است که در بین اصحاب مشهور شده است البته به لحاظ نقل و روایت.

شهرت عملی یا استنادی: مراد از این نوع شهرت، استناد اکثر فقهاء و مجتهدین به یک روایت ولو ضعیف، در مقام استنباط حکم شرعی است. به عبارت دیگر شهرت عملی عبارتست از شیوع فتوای فقهاء به یک حکم شرعی به گونه‌ای که این شیوع به حدّ اجماع نرسد لیکن به شرط آنکه برای ما علم حاصل شود که مستند این فتوای مشهور یک روایت خاصی بوده است (الحکیم، بی تا: ۲۲۰). به عنوان مثال روایتی ضعیف السند وجود دارد که مشهور فقهاء به آن استناد کرده‌اند که در ذیل می‌آید:

- اسماعیل بن سعد الأشعری از امام رضا (علیه السلام) نقل کرده است که فرموده‌اند: زکات را نباید به کسانی داد که شیعه بودن آنان معلوم نیست، خواه زکات اموال باشد خواه زکات فطره (الکلبینی، ۱۴۲۹ق، ج ۷: ۱۴۴، باب ۲۸: بَابُ الزَّكَاةِ لِأَتْعَاطِي غَيْرِ أَهْلِ الْوِلَايَةِ، ح ۶)؛ (الاحسائی، ۱۴۰۳ق، ج ۳: ۱۲۲).

شهرت فتوایی: بنا به تعبیر شیخ مرتضی انصاری، شهرت فتوایی به شهرتی گویند که در نتیجه فتوای یکسان اکثر فقهای معروف در یک مسئله فقهی به دست می‌آید خواه در برابر آن فتوای مخالفی از جانب دیگران باشد خواه فتوای مخالف یا موافق از دیگران دانسته نشود (الانصاری، بی تا، ج ۱: ۱۰۵). به عبارت دیگر شهرت فتوایی عبارت از شیوع فتوا در یک مسئله است به گونه‌ای که موجب اعتقاد به مطابقت آن با واقع شود بدون آنکه به درجه قطع و یقین برسد، لیکن به شرط اینکه مستند فتوای مزبور معلوم نباشد، خواه بر طبق آن فتوا، روایتی موجود باشد و استناد مشهور به آن معلوم نباشد یا اصلاً روایت مطابق آن وجود نداشته باشد و لذا این نوع شهرت را، شهرت مجرد، هم می‌نامند. به عنوان نمونه مسئله فقهی ذیل را می‌آوریم:

- شیخ در مکاسب آورده است که: «اصحاب ما در مورد فوریت «خیار غبن» اختلاف کردند، مشهور از آنجا که خیار، برخلاف اصل است و به قدر متیقن آن، که همان فوریت است اکتفا می‌شود قائل به فوریت آن شده‌اند. در الروضه نیز می‌فرماید:

«هرگاه عین تلف شود، یا کنیز، باردار شود و در عین حال معامله به نحوی بوده باشد که بائع، مغبون و زیان دیده باشد، در این صورت اگر خیار غبن را جاری کند و معامله را فسخ نماید، مثل یا قیمت آن را پس می‌گیرد. و غیر از شهید ثانی، احدی قائل به این نشده است. آری اگر مبیع نتیجه فسخ یا اقاله یا مرگ فرزند کنیز، به ملک خریدار برگردد، فسخ برای او جایز می‌گردد، البته در صورتی که منافی با فوریت خیار غبن نباشد» (الانصاری، ۱۴۱۵ق، ج ۲: ۳۹۹)، (الجبعی العاملی، ۱۳۷۲، ج ۱: ۳۲۵).

با توجه به تعاریفی که درباره سه قسم شهرت بیان نمودیم، می‌توان تعریف جامعی از اصطلاح شهرت نزد علمای اصول، ارائه نماییم:

«شهرت عبارتست از انتشار و شیوع نقل یک روایت یا استناد به یک روایت در مقام فتوا یا افتای فقها در یک مسئله به طور یکسان بدون آنکه شیوع به حد تواتر برسد».

۱-۱-۴. انواع شهرت

علمای اصول هم برای شهرت و هم برای شهرت روائی انواع و اقسام مختلف ذکر کرده‌اند که در ذیل به آن به تفصیل اشاره می‌کنیم:

الف. انواع شهرت در روایت

میرزا حبیب‌الله رشتی در کتاب البدایع، برای شهرت روائی سه نوع ذکر کرده است و معتقد است که شهرت روائی به سه وجه و طریق تحقق می‌یابد:

- اشتها در زبان و سخنان روات گرچه آنچه شهرت یافته و مقابل آنکه شاذ است به لحاظ تعداد راویان یکسان باشد.

- اشتها در کتب محدثین که جامع اخبار و روایات باشد (الرشتی، بی تا: ۴۵۰).

- شیوع نقل خبر و روایت از چند راوی که به حد تواتر نرسد.

و پس از آن به بررسی این سه نوع پرداخته و می‌فرماید: در مورد وجه اول باید گفت که اشتها یک روایت و زبانزد شدن آن در بین روات، علت آن، وجود مزیت در خود روایت می‌باشد (الرشتی، بی تا: ۴۵۰). که همین مزیت سبب شده است که

روایت زبازند آنان شود. و لذا در واقع این وجه اول به خود وجه سوم برمی‌گردد، پس ما دو وجه بیشتر نداریم.

شایان ذکر است که بحث از دو قسم اول یعنی شهرت روایی و شهرت عملی را در مبحث إنجبار و ترجیح به طور مفصل به آن خواهیم پرداخت. و اما قسم سوم یعنی شهرت فتوایی مجرده را در همین فصل به طور مفصل مورد بحث و بررسی قرار خواهیم داد.

فایده: در پی مراجعات مکرر به کتب اصلی اهل سنت به یک قسم دیگری از شهرت برخورد نمودم که در واقع با اندکی اختلاف به همان شهرت عملی برمی‌گردد. و آن اینکه در شهرت عملی، استناد مشهور به یک روایت است اما در این قسم، استناد مشهور به قیاس است، پس شایسته است که از آن به «شهرت قیاسی» تعبیر کنیم و صاحب فواتح الرحموت در تعریف آن گفته است: «شهرت قیاسی یعنی آنکه یکی از دو اصل در علت جامع، از اصل‌هایی باشد که قیاس‌کنندگان در مورد تعلیل آن اتفاق نظر داشته باشند و اصل دیگر مورد اختلاف آن‌ها باشد» (الانصاری، بی‌تا: ج ۲: ۲۰۲).

ب. انواع شهرت در فتوا

صرف نظر از اقسام سه‌گانه شهرت که سابقاً به آن‌ها پرداختیم، انواع دیگری از شهرت وجود دارد که انواع عرضی شهرت فتوایی است نه ذاتی که در ذیل به آن‌ها می‌پردازیم:

- شهرت قدمائی و شهرت متأخر.
- شهرت محصل و شهرت منقول.
- شهرت مرکب و شهرت بسیط.

اول. شهرت قدمائی و شهرت متأخر

در مورد اطلاق عنوان تقدم و تأخر بر فقها و ملاک‌های آن دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد اما باید دانست که آنچه می‌آید ربطی به اطلاق عنوان و لقب قدیمین بر دو فقیه اصولی برجسته به نام‌های ابن جنید اسکافی و ابن ابی عقیل عمانی که در دوره آغازین غیبت کبری می‌زیسته‌اند^۱ ندارد:

۱. «و من أقدم الذین ألفوا في علم الفقه في الغيبة الصغرى، الحسن بن أبي عقيل العماني و ابن الجنيد الرازي اللذين عبر فقهاؤنا عنهما بالقدیمین و الأقدمین»، (قدس الله أسرارهم)، (عمانی، ۱۴۱۳ق: ۶).

دیدگاه اول: برخی فقه را به طور کلی به سه دوره تقسیم کرده‌اند: دوره اول: عصر تفسیر و تبیین. دوره دوم: عصر محدثین. دوره سوم: عصر اجتهاد و مجتهدین.

دوره اول: عصر تفسیر و تبیین از زمان وفات رسول اکرم (ﷺ) آغاز شده و در زمان شروع غیبت کبری (۳۲۹ هـ) به پایان می‌رسد. و به آن «عصر انمه (عصر انمه)» و «عصر حضور» نیز گفته می‌شود. از جمله فقهای این دوره علی بن موسی بن بابویه قمی معروف به صدوق اول (۳۲۸) است.

دوره دوم: این دوره که عصر محدثین نام گرفته است از زمان شروع غیبت کبری (۳۲۹ ق) آغاز شده و تا اواسط قرن پنجم هجری ادامه می‌یابد. که در این دوره فقهای بزرگی همچون شیخ کلینی و شیخ صدوق می‌زیسته‌اند.

دوره سوم: این دوره که به عصر اجتهاد معروف است همزمان با عصر محدثین آغاز گردید و تا عصر کنونی ما ادامه می‌یابد و در زمان ابن ابی عقیل و ابن جنید دارای ابعاد اجتهادی کم‌رنگ بود و در زمان شیخ مفید و سید مرتضی قوت گرفت. خود این دوره سوم نیز به دو دوره تقسیم می‌شود: ۱- عصر قداماء ۲- عصر متأخرین.

مراد از قداماء همان طبقه واقع مابین شروع غیبت کبری و دوره‌ای است که فنّ اجتهاد و تدبّر در قواعد و فتوا دادن بر طبق آن‌ها بروز کرد. و پایان عصر قداماء مقارن زمان زیست شیخ طوسی می‌باشد (صدیقین اصفهانی، ۱۳۸۸ ق: ۵-۶).

و مراد از متأخرین: طبقه‌ای است که در عصری می‌زیست که فنّ اجتهاد و تدبّر در اصول و قواعد و فتوا دادن بر طبق آن‌ها به اوج خود رسید و آن از عصر شیخ طوسی آغاز شده و تا زمان کنونی ما ادامه می‌یابد (صدیقین اصفهانی، ۱۳۸۸ ق: ۵-۶).

دیدگاه دوم: عده‌ای فقها را بر اساس ادوار فقهی مبتنی بر نحوه استنباط احکام یا افتا یا بیان فتوا و به بیانی دیگر بر اساس سیر تطوّر فقه دسته‌بندی کرده‌اند: که در این راستا مراحل را که فقه شیعه از عصر انمه (عصر انمه) تاکنون طی نموده به پنج مرحله تقسیم کرده‌اند:

- مرحله اول: در اوایل عصر انمه (عصر انمه) تدوین و تألیفی در کار نبوده و روایات ایشان به طور مستقیم و یا تنها از راه نقل زبانی به شیعیان می‌رسید.
- مرحله دوم: در این مرحله، شیعیان نسبت به جمع‌آوری و نگهداری روایات در

کتاب‌ها و رساله‌های متعدد اهتمام ورزیدند و حدود چهارصد کتاب و رساله در این باره تدوین نمودند که به «اصول اربعمائه» شهرت دارد.

• مرحله سوم: در مرحله سوم، کار تنظیم، مرتب کردن و تبویب این کتاب‌ها انجام گرفت و اسناد روایات نیز در آن‌ها آورده شد و این کتاب‌ها ضمن آنکه نیازهای روزمره را برطرف می‌نمود مصادر و منابع فتوا نیز شمرده می‌شد.

• مرحله چهارم: در مرحله چهارم، فقها به طور گسترده اقدام به صدور فتوا نمودند، و فتوهای آن‌ها طبق مضمون احادیث با آوردن الفاظ روایات و حذف سندها صورت می‌گرفت و در محدوده کمی به اجتهاد می‌پرداختند؛ یعنی در حد تخصیص عموماً، تقیید مطلقاً، جمع بین اخبار متعارض و ترجیح میان آن‌ها، اجتهادهایی صورت می‌گرفت، ولی اعتنایی به ادله عقلی، اصول عملی، سیره عقلا و... نمی‌شد.

• مرحله پنجم: در این مرحله، دامنه اجتهاد گسترش یافت و تفریع فروع و تطبیق اصول و قواعد کلی بر فروع و موضوعات جدید و استفاده از اصول و قواعد کلی و اصول عملی را شامل گردید. و در نتیجه، قداماً را متعلق به دوران ما قبل از مرحله پنجم حادث دانسته‌اند (مکارم الشیرازی، ۱۴۱۶ق، ج ۳: ۵۴۳ و ۶۴۰ و ۶۸۷)، (نائینی، ۱۳۷۷، ج ۲: ۱۵۹-۱۶۱)، (ر.ک: الموسوی الخمینی، ۱۴۱۳ق، ج ۱: ۲۶۱-۲۶۲ و نجف‌آبادی، ۱۴۱۵ق: ۹۲-۹۴).

در مقابل، برخی از معاصرین فقهای متقدم را متعلق به دوره‌ای می‌دانند که تا بخشی از مرحله پنجم از ادوار فقه یعنی تا زمان محقق حلی (۶۷۵ق) ختم می‌شود (بهرامی نژاد، بیجنوردی، ۱۳۹۴: ۷۴).

البته عده‌ای دیگر به جای اطلاق تقدم و تأخر عنوان طبقات را اطلاق نموده‌اند [تسمیه به طبقه اول و دوم و سوم به جای تأخر و تقدم] چرا که دوران فقه و فقها را به طبقه اول و طبقه دوم و طبقه سوم تقسیم می‌کنند که مراد از طبقه اولی، همان متقدمان و از طبقه ثانیه متأخران و از طبقه ثالثه متأخری المتأخرین است. علامه ملا احمد نراقی، در بحث عصیر عنبی نوشته است آنچه ظاهر می‌شود برای من آن است که مشهور بین طبقه سوم، طهارت عصیر عنبی است و بین طبقه دوم، نجاست است، اما در طبقه اول، کسانی که به صراحت حکم به نجاست داده‌اند، یا کم هستند یا معتنابه نیستند (مولی نراقی، ۱۴۱۵ق، ج ۱: ۲۱۴).

دیدگاه سوم: عده‌ای نیز ادوار فقه و فقها را به دوران فقه‌های اقدم و دوران فقه‌های قدیم و دوران فقه‌های متأخر و دوران فقه‌های معاصر دسته‌بندی می‌کنند و مرادشان از عصر فقه‌های اقدم، اولین مرحله از مراحل تاریخ فقه در دوران غیبت کبری است و از آن به عصر متقدمین از فقها نیز یاد شده است. فقهایی همچون شیخ کلینی، شیخ صدوق، شیخ مفید و امثال این‌ها، به این عصر تعلق دارند. و مراد از عصر فقه‌های قدیم، دورانی است که از عصر شیخ طوسی آغاز شده و تا پایان عصر علامه حلی، فخرالمحققین و شهید اول و ابن فهد حلی ادامه داشته است. اما عصر فقه‌های متأخر، دوره بلندی است که از آغاز روی کار آمدن دولت شیعی صفویه تا انقراض این دولت و روی کار آمدن سلسله‌های زندیه و قاجاریه را در بر می‌گیرد. که فقهایی مانند علامه محمدباقر مجلسی و محقق کرکی، شیخ بهائی در این دوره می‌زیسته‌اند (نجف‌آبادی، ۱۴۰۹، ج ۱: ۱۳-۳۹).

دیدگاه چهارم: «قدما» به آن دسته از فقیهان امامیه گفته می‌شود که یا هم عصر انمه (علیه السلام) بوده‌اند یا در زمان غیبت صغری و یا در فاصله کمی بعد از آن زندگی می‌کرده‌اند و بزرگانی هم‌چون: «ابن جنید اسکافی، ابن ابی عقیل، علی بن بابویه قمی، شیخ صدوق، شیخ مفید، سید مرتضی، شیخ طوسی، ابوالصلاح حلبی، سلار، قاضی ابن براج و ابن زهره» را شامل می‌شود (جمعی از محققان مرکز اطلاعات و منابع اسلامی، ۱۳۸۹ ش، ج ۱: ۵۲۹).

دیدگاه پنجم: امام خمینی، محقق بروجردی و صاحب معالم شهرت حادث قبل از زمان شیخ طوسی را شهرت بین قدما نام‌گذاری کرده‌اند (فیض، بهرامی نژاد، ۱۳۸۷ ش: ۱-۹۲). (الموسوی الخميني، ۱۴۰۹ ق، ج ۱: ۲۶۱) اما محقق خوبی معتقد است قدمای پیشین کسانی بودند که روزگارشان به زمان یاران امام معصوم و راویان نخستین نزدیک بوده است (فیض، بهرامی نژاد، ۱۳۸۷ ش، دوره ۴، شماره ۱۳: ۹۳).

گذشته از این ملاحظه می‌شود که علاوه بر عنوان قدما و متأخرین عناوین دیگری از قبیل متقدمین و اقدمین و متأخر المتأخرین نیز در توصیف فقها به کار می‌رود که در اینکه مراد از هر یک از این‌ها کدام طبقه از فقهاست عبارات فقها متفاوت است عده‌ای عنوان اقدم و متقدم را یکی دانسته و گفته‌اند که مراد فقها از عصر فقه‌های اقدم، اولین مرحله از مراحل تاریخ فقه در دوران غیبت کبری است که از آن به عصر متقدمین از

مفهوم و پیشینه شهرت ♦ ۳۱

فقها نیز یاد شده است. فقهای همچون شیخ کلینی، شیخ صدوق، شیخ مفید و امثال این‌ها، به این عصر تعلق دارند. عده‌ای نیز عنوان قدما را ناظر به هر دو طبقه اقدمین و قدما دانسته و می‌نویسند:

«إن كتب القدماء من أصحابنا كالمقنع والهداية للصدوق، و المقتعة للمفيد، و النهاية للشيخ، و المراسم لسلا، و الكافي لأبي الصلاح الحلبي، و المهذب لابن البراج و أمثالها كانت حاوية للمسائل الأصلية فقط. و الشيخ ألف المسوط لذكر التفریعات. و كان المرز الفاصل بين الصنفين من المسائل محفوظا إلى عصر المحقق» (البروجردی، ۱۴۱۶ق: ۱۹-۲۲).

برخی نیز متقدمان را فقهای بزرگ شیعه دانسته‌اند که از آغاز غیبت کبری تا عصر محقق حلی می‌زیسته‌اند یعنی از دوره کلینی (۳۲۸ق) و علی بن بابویه قمی (۳۲۹ق) تا زمان محقق حلی (۶۷۵ق) یعنی عصر متأخران از محقق حلی شروع می‌شود (بهرامی نژاد، بجنوردی، ۱۳۹۴: ۷۴).

در بیان محقق نائینی تصریح شده است که قدمائی باید تا عصر فاضلین^۱ باشد. تا اینجا شهرت اگر تحقق پیدا بکند، شهرت متقدمین است که از علو درجه و ارزش و الا برخوردار است که در اینجا محقق نائینی این دو عنوان را یکی معرفی کرده است (مصطفوی، سید کاظم، درس خارج فقه، جلسه ۹۰/۱۲/۳ پایگاه ارتباط شیعی، <http://www.cshia.ir/android>).

اما در مورد تعبیر به اقدمین، مرحوم مظفر نیز از بعضی قدما به اقدمین تعبیر نموده است: «ربما ينسب إلى المشهور من العلماء الاقدمين القول بجواز التمسك بالعام في الشبهة المصداقية، ولذا أفتوا في مثال اليد المشكوكة بالضمان. وقد يستدل لهذا القول: بأن إنطباق عنوان العام على المصداق المردد معلوم فيكون العام حجة فيه ما لم يعارض بحجة أقوى، وأما انطباق عنوان الخاص عليه فغير معلوم، فلا يكون الخاص حجة فيه، فلا يزاحم العام» (مظفر، ۱۴۱۶ق، ج: ۱، ۱۳۹). و این در حالی است که برخی اصطلاح اقدمین را ناظر به تابعین می‌دانند و مرادش از تابعین همان اصحاب ائمه و نیز فقهای که

۱. مراد از فاضلین علامه حلی و محقق حلی است.

همچون شیخ صدوق عصر تابعین را درک کرده‌اند و متقدمین را بر فقهای دوران شیخ طوسی تا علامه حلی اطلاق کرده‌اند (مصطفوی، سید کاظم، درس خارج فقه، جلسه ۹۰/۱۲/۳ پایگاه ارتباط شیعی، <http://www.eshia.ir/android>). عده‌ای نیز ضمن قبول این امر، متقدمین را همان قدما معرفی کرده‌اند و می‌گویند: «اقدامین در حد تابعین است و بعد از تابعین، متقدمین هستند. مثلاً شیخ صدوق جزء اقدامین است چون در عصر تابعین از اصحاب امام حسن عسکری (علیه السلام) می‌زیست اما شیخ طوسی و معاصران او متقدمین هستند و متأخرین از علامه حلی تا شهید را در بر می‌گیرد (مصطفوی، سید کاظم، درس خارج فقه، جلسه ۹۰/۱۲/۳ پایگاه ارتباط شیعی، <http://www.cshia.ir/android>).

بالاخره مراد از متأخر المتأخرین بنا به نظری، فقهای دوره‌ای هستند که از زمان شیخ انصاری و صاحب جواهر شروع می‌شود (مصطفوی، سید کاظم، درس خارج فقه، جلسه ۹۰/۱۲/۳ پایگاه ارتباط شیعی، <http://www.eshia.ir/android>).

بنابراین تقسیم شهرت به قدمائی و متأخر، ناظر به تقسیم‌بندی‌های فقها از لحاظ هریک از ملاک‌های پیش گفته است و از این رو، دو امر مهم در اینجا می‌بایست مورد لحاظ قرار گیرد. نخست اینکه اگر فقیهی قائل به حجیت یا عدم حجیت هر یک از شهرت قدمائی یا متأخرین یا هر دو باشد، لازم است دیدگاه او را در مورد ملاک اطلاق عناوین قدما و متأخرین جویا شد و دوم اینکه در مبحث فعلی نیاز است که از بین ملاک‌های ارائه شده یک ملاک جامع استخراج نماییم تا به عنوان معیار مبحث حجیت شهرت در این پژوهش باشد. با لحاظ مجموع اقوال بیان‌شده فقها و علمای اصول در مورد ملاک اطلاق عنوان قدما و متأخرین و با صرف نظر از بعضی اقوال شاذ و نادر در این زمینه چنین قابل استفاده است که طبقه قدما فقهایی را در بر می‌گیرد که در بازه زمانی بین صدوق اول تا آغاز عصر شیخ طوسی را شامل می‌شود که از آن‌ها نیز طبق مجموع آنچه گذشت به اقدامین و متقدمین تعبیر می‌شود.

اما متأخران غالباً از شیخ طوسی تا پایان عصر علامه حلی در بر می‌گیرد که گاهی از آن‌ها به فقهای قدیم تعبیر می‌شود.

دوم. شهرت محصل و منقول

تقسیم شهرت به این دو نوع، به لحاظ نحوه و طریق به دست آمدن شهرت می‌باشد، و

مفهوم و پیشینه شهرت ♦ ۳۳

همان‌گونه که محققین در علم اصول، اجماع را به محصل و منقول تقسیم کرده‌اند، شهرت را نیز به این نحو تقسیم کرده‌اند.

مراد از شهرت محصل آن است که خود فقیه برود و فتاوی مشهور فقهاء را بررسی کرده و به دست آورد؛ وانگهی در کتاب خود، شهرت را ادعا بنماید. و مراد از شهرت منقول، عبارت از شهرتی است که خود فقیه در اثر تتبع و بررسی اقوال فقهاء آن را به دست نیاورده باشد، بلکه آن کسی که شهرت را تحصیل نموده است آن را به یک یا چند واسطه برای وی نقل کند. و به عبارت دیگر، اگر خود فقیه، اقوال فقهاء را تتبع نماید و شهرت را به دست آورد، شهرت محصل خواهد بود و هرگاه آن شهرتی را که به دست آورده، به دیگران نقل و بازگو کند، شهرت منقول نسبت به آن‌هایی که برایشان نقل کرده است، تحقق می‌یابد.

سوم. شهرت مرکب و بسیط

تقسیم شهرت به این دو نوع، به لحاظ قول یا اقوالی است که شهرت در آن‌ها تحقق یافته است درست مثل اجماع که به مرکب و بسیط تقسیم می‌شود.

مراد از شهرت مرکب: شهرتی است که در یک مسئله فقهی، دو قول یا بیشتر به حد شهرت رسیده باشد به‌گونه‌ای که مقابل آن، شاذ و نادر باشد، و مراد از شهرت بسیط، آن است که در یک مسئله فقهی تنها یک قول، مشهور باشد و مقابل آن شاذ و نادر.

بحثی که بر این تقسیم متفرع می‌شود این است که اگر ما قائل به حجیت شهرت فتوایی بشویم و در یک مسئله فقهی، شهرت در دو قول منحصر باشد، در این صورت خرق شهرت و احداث قول سوم جایز نخواهد بود.

۱-۱-۵. شهرت و اجماع

چون در شهرت فتوایی و اجماع، عنصر اتفاق و کثرت وجود دارد و وجوه افتراق و اشتراک قابل ملاحظه است، لازم است به تفاوت‌ها و تشابهات این دو پرداخته شود.

الف. فرق اجماع و شهرت

با بررسی کتب اصولی دو فرق اساسی بین اجماع و شهرت به چشم می‌خورد که ظاهراً مهم‌ترین تفاوت‌ها را رقم می‌زنند:

فرق اول: اگر فتوای یک فقیه در وجوب خمس در معادن را ملاحظه کنیم،

خواهیم دید که این فتوا به مثابه قرینه ناقصه‌ای است که وجود دلیل لفظی دال بر این وجوب را اثبات می‌کند، زیرا فتوای یک فقیه دو احتمال را برای ما به وجود می‌آورد: احتمال نخست اینکه فقیه مزبور در فتوای خود به یک دلیل لفظی به صورت صحیح و درست استناد کرده است. احتمال دوم: اینکه در فتوای خود به خطا رفته باشد. از این رو مادامی که این دو احتمال را بدهیم، فتوای مزبور، قرینه ناقصه خواهد بود، پس اگر فتوای فقیه دیگری به وجوب خمس به آن فتوای نخست اضافه شود، به خاطر اجتماع دو قرینه ناقصه احتمال وجود دلیل لفظی که دال بر حکم وجوب باشد نزد ما بیشتر از مرحله نخست خواهد شد. به دنبال آن، چنانچه فقیه سوم نیز همان فتوا را بدهد اعتقاد ما به وجود آن دلیل لفظی قوی‌تر شده و همین‌طور هرگاه بر تعداد فقهای فتوا دهنده به وجوب خمس در معادن افزوده شود، میل به چنین اعتقادی بیشتر و بیشتر می‌شود، بر این اساس اگر همگی فقهاء بر چنین فتوایی اتفاق نظر داشته باشند، این اتفاق را اجماع گویند اما چنانچه فقط اکثریت را تشکیل داده باشند، اتفاق آن‌ها را شهرت می‌نامند (الصدر، ۱۴۰۱ق: ۱۶۶). البته این یکی از معانی شهرت است زیرا برای اجماع بر اساس اختلاف نظر فقها معانی مختلفی نیز ارائه شده است و با توجه به هر معنا با شهرت متفاوت می‌گردد که طبعاً به موازات آن معنای شهرت نیز دگرگون می‌شود.

فرق دوم: اجماع بنا بر قول به حجیت آن کاشف از وجود مستندی تام‌الدلاله است که نزد همگی حجیت دارد، و بنابراین اجماع بر فتوی، به اجماع بر آنچه حجیت آن قطعی است بر می‌گردد و مخالفت با اجماع‌کنندگان در فتوای جایز نخواهد بود و این برخلاف شهرت بنا بر قول به حجیت آن. چرا که شهرت کاشف از وجود حجیت قطعی نزد همگان نیست بلکه نهایت چیزی است که از آن استفاده می‌شود، که همان استناد مشهور است به آنچه نزد خود آنان حجیت است نه نزد همگان (نائینی، ۱۳۷۷، ج ۴: ۷۸۸).

ب. وجه تشابه اجماع و شهرت

برای بیان وجه تشابه، لازم است ابتدا به یک مطلب اشاره شود، و آن اینکه دلیل استقرایی بر دو قسم است:

۱- دلیل استقرایی مستقیم ۲- دلیل استقرایی غیرمستقیم.

مراد از دلیل استقرایی غیرمستقیم آن است که بر یک حکم به نحو استقراء استدلال کنیم، لیکن نه به صورت مستقیم بلکه ابتدا بر وجود یک دلیل لفظی که به نوبه خود بر آن حکم شرعی دلالت بکند استدلال می‌کنیم، که از طریق چنین استقرایی به صورت مستقیم خود دلیل لفظی را کشف می‌نماییم و بعد از کشف دلیل لفظی، خود حکم شرعی را به واسطه همان دلیل اثبات می‌کنیم؛ به عنوان مثال تواتر را در نظر بگیریم، معلوم است که تواتر یک دلیل استقرانی است که بر اساس همه قرائن تقوّم دارد، زیرا اگر تعداد زیادی از روایان یک نصّی را از معصوم (علیه السلام) بر ایمان اخبار نمایند آن نصّ، متواتر می‌شود. و در این صورت بر اساس آن تواتر به عنوان یک دلیل استقرانی، بر صدور آن کلام منصوص از جانب معصوم (علیه السلام) استدلال می‌شود و انگهی به همان کلام منصوص بر حکم شرعی استدلال می‌نماییم. پس از بیان این مقدمه، می‌گوییم که اجماع و شهرت از جمله ادله استقرایی غیرمستقیم هستند، چرا که اجماع و شهرت با توجه به مفهوم خاصی که از دلیل استقرایی ارائه نمودیم، دو دلیل استقرانی‌اند که حکایت از وجود دلیل سابق بر حکم دارند، که اتفاقاً همان دلیل، موجب قیام اجماع و شهرت گردیده است (الصدر، ۱۴۰۱ق: ۱۶۶).

علاوه بر این، وجه تشابه دیگری بین اجماع و شهرت وجود دارد و آن اینکه هرگاه به سبب این دو دلیل علم بر ایمان حاصل شود، بر ما واجب است که به آن علم در عملیات استنباط، عمل کنیم، و اگر علم حاصل نشد، هیچ اعتباری ندارند (الصدر، ۱۴۰۱ق: ۱۶۶). البته همه آنچه گفته شد بستگی به این دارد که ما آن دو دلیل مزبور را حجت بدانیم.

فایده: فرق بین شهرت به معنای اصطلاحی آن و کثرت در مفهوم دموکراتیک عبارت است از اینکه مناط و معیار تحقق اکثریت در رژیم‌های مبتنی بر دموکراسی زیادت بر نصف می‌باشد گرچه مقدار زائد، یک فرد باشد، مثلاً اگر فرضاً ۱۰۰ نفر در انتخابات شرکت بنمایند و تعداد رأی‌دهندگان به یک گروه ۵۱ نفر و رأی‌دهندگان گروه دیگر ۴۹ نفر باشند، کثرت در جانب گروه اول تحقق می‌یابد و رأی آن‌ها ملاک خواهد بود.

بر خلاف شهرت اصولی، چرا که در آن شرط است که اتفاق و کثرت به حدّی برسد که شهرت، اماره مفید ظن خاص گردد، بدین معنا که آنچه مقابل آن قرار می‌گیرد